

פטורי מורים ורבנים

מאת: ד"ר איתמר ורהפטיג

ברשימה זו נסקור בקצרה שני פדרי"ם שפורסמו לאחרונה. האחד - בעניין פטורי מורים (מלמדי תינוקות), והשני - העוסק בפטורי רב. אח"כ נעמת ביניהם, ונעמוד על הקושי הרעיוני העולה מן הדברים.

פטורי מורה - מלמד תינוקות (פד"ר יד, 99)

כל חוזה יוצר צפיות בין הצדדים, שלא תמיד מתממשות. במיוחד אמור הדבר בחוזה עבודה, שקיומו תלוי בתפקוד אנושי, ונתון לבחינה מדי רגע. כאשר אחד הצדדים אינו מרוצה, צריך המשפט להתערב. מצד אחד, כדי להגן על העובד ולא לאפשר פטורים שרירותיים, ועכ"פ לדאוג לזכויות העובד המפוט. ומאידך גיסא, לא להרשות ניצול ציני של "קדושת החוזה", ולכפות על המעביד עובד שאיננו ממלא תפקידו כראוי.

לא כאן המקום לדון בהלכות הפסקת עבודה. כללית, יש לציין כי כאשר המעביד חוזר בו באמצע תקופת העבודה, בדרך כלל קשה לכפותו להמשיך ולהעסיק את העובד, אך ישלם לו שכרו עד תום התקופה המוסכמת, אם כי ינכה ממנו דמי בטלה ("כפועל בטל"), ונפסק להלכה כי הוא חצי השכר המוסכם - ראה שו"ע חו"מ סי' שלג, ב וט"ז שם. אולם אם פשע העובד ולא עמד בתנאי החוזה, רשאי המעביד לפטרו, ולא יקבל אלא דמי מה שעשה. בנידוננו עלתה בעיית פטורי מלמד תלמוד תורה, שיש לו דין מיוחד כאמור להלן. הנהלת תלמוד התורה ערכה הסכם עם מורה (- מלמד תינוקות) שילמד בשנת תשל"ט את ילדי כיתה א' תמורת סכום חדשי מוסכם. לאחר כחודש פוטר המורה בעילות שונות, בין היתר בטענה שלעתיים מאחר הוא כרבע שעה, וכן טועה הוא בכתיב. המורה ביקש תשלום משכורתו למשך שנה, ואילו הנהלת התלמוד תורה סירבה, וטענה כי הפטורים היו מוצדקים. ביה"ד, בשבתו כבורר, נגע בשאלת פטורי מורים בכלל.

האם המלמד פשע ?

הטענה של טעויות בכתיבה נדחתה על הסף, שכן המורה מלמד רק קריאה בע"פ, "ובכלל היכן מצינו שיש לפטר מלמד שטועה בכתיבה". הטענה של איחורים היא טענה נכונה. בגמ' ב"ב קטא, נאמר כי מלמד תינוקות כמותרה ועומד הוא, שכן טעות שלו היא בגדר "פסידא דלא דר" (הפסד שאינו חוזר), ואפשר לפטרו ללא התראה; או בטענה שלימד טעות "ושבשתא כיון דעל על" (הטעות מונצחת אצל התלמיד) או שהפסידם באותו זמן לימוד ראוי, ראה רש"י ותוס' שם, ושו"ע חו"מ סי' שו, ח. עם זאת, בנידוננו אין מדובר בעוולה כה גדולה. הרמ"א שם מוסיף על "מלמד שפשע...בתינוקות ולא לימד...", כי הכוונה ליום או יומיים, כלומר תקופת זמן ניכרת. אחר קצר אצל ילדים קטנים בגיל 4-5 שנוהגים לשחק בתחילת היום, אינו כה קריטי המצדיק פטורים.

פטורי מורה כשלא פשע

אלא שבנ"ד יש דין מיוחד. בגמ' ב"ב כא, א אומר רב דימי - בניגוד לדעת רבא - כי מלמד תינוקות שלא פשע, ובא אחר טוב ממנו, מסלקים הראשון מפני השני, וכן פוסק השו"ע ביו"ד סי' רמה, יח. ואם כי לא הכל מסכימים, ובפשטות דין זה אינו מופיע ברמב"ם, אך השו"ע פוסק כן כאמור, ועולה השאלה, מדוע מותר לפטר עובד כשלא פשע? אין ספק שעומד כאן ערך כללי של תלמוד תורה כנגד טובת הפרט. עם זאת אומר ביה"ד, כשהוא מסתמך על פסק דינו של הרב ש. טנא בפד"ר ח, 135 (נדפס בספרו, ברכת שלמה, חו"מ, סי' ...)

יט) כי העובד לא יפסיד שכרו. כלומר, המעביד חייב לשלם למורה כל שכרו המוסכם עד סוף השנה. כך, למעשה, הלכה זו כמעט ולא תקויים למעשה, שכן לא כדאי למעביד לפטר מורה באמצע השנה, ולשלם משכורת כפולה, למורה הקודם, ולזה החדש. יתר על כן, מדברי ביה"ד (עמ' 108) קצת נראה, כי אפילו פשע המלמד ויש הצדקה לפטוריו לפי הגמ' בב"מ הנ"ל, עדיין ישלם לו המעביד שכרו המוסכם. ענין זה אינו ברור בעיני, אדרבה, בפסק דינו הנ"ל של הרב ש. טנא הנ"ל, לא נאמר כך, וצ"ע.

ניכוי שכר בטלה

יתר על כן, עדיף מלמד מעובד אחר, שכן אין מנכים לו בדרך כלל שכר בטלה, על התקופה שלא עבד. הגמ' בב"מ עז, א אומרת כי יש פועלים שטבעם הוא לעבוד "ואי לא עבדי חלשי". כלומר, טובה להם עבודה מבטלה. מכאן פסק הרמ"א שהוא הדין במלמדים, שתורתם היא חיותם, ואינם יכולים שלא ללמד, ראה חו"מ סי' שלח, א. מסקנת הדברים היא, שהפטורים תפסו, אלא שהנהלת הת"ת חייבת לשלם למורה כל שכרו המוסכם עד סוף השנה, אם כי בניכוי - לא כ"פועל בטל" אלא של מה שעבד בפועל והרויח בזמן פטוריו.

פטורי רב (פד"ר טו, 65)

בפסק דין זה נידונה שאלת פטורי רב, וכן אי המשך העסקתו בתום הזמן המוסכם. וזה ספור המעשה בקצרה.

רב נתמנה ע"י המועצה הדתית לשמש כרב שכונה לתקופת נסיון. לפני גמר התקופה פטרה אותו המועצה על סמך התקשי"ר (הוראות נציבות המדינה על העסקת עובדים) שחל על עובדי מדינה, ולדעתה של המועצה - גם על רבנים שנתמנו על ידה. הרב הגיש ערעור על פטוריו, וביה"ד קבל טענתו, ודן בארוכה בשאלת מינויו ופטוריו של רב בכלל.

רבנות כשרה

בתפקיד בעל שררה ידוע הכלל כי מי שזכה בו, זוכה לו ולבניו אחריו. הרמב"ם מדמה זאת למלך, וז"ל: "מאחר שמושחין המלך, הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה שנאמר למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז, כ)... ולא המלכות בלבד אלא כל השררות וכל המנויין שבישראל ירושה לבנו עד עולם... " (הל' מלכים א, ז).

ביחס לרב נחלקו הפוסקים, אם גם מינוי זה עובר בירושה, שכן הגמ' ביומא עב, ב אומרת כי ג' כתרים הם, כתר כהונה זכה בו אהרון, לו ולבניו; כתר מלכות זכה בו דוד, לו ולבניו; וכתר תורה הפקר הוא, וכל הרוצה בא ונוטל. בסברה מובן כי תורה תלויה באישיותו ויגיעתו של האדם, ופתוחה היא לכל ללא יחוס כלשהו.

עם זאת פוסק הרמ"א ביו"ד סי' רמח, כב: "מי שהוחזק לרב בעיר אפי' החזיק בעצמו באיזה שררה, אין להורידו מגדולתו אע"פ שבא לשם גדול ממנו, אפילו בנו ובן בנו לעולם קודמים לאחרים כל זמן שממלאים מקום אבות הם ביראה והם חכמים קצת".

החתם סופר בתשובותיו (או"ח סי', יב-יג) אומר שעקרונית אין בתורה ירושה כאמור, אלא שברבנות בימינו, וכבר מצינו כן בהלל ושושלתו, יש גם שררה, נוסף לענין התורה. הרב משמש גם כמנהיג, והוא מעין מלכות. בדרך זו הולך האבני-נזר (יו"ד סי' שיב אות נג).

אמנם ביחס לירושת רבנות נחלקו הדעות למעשה, כפי שהאריך ביה"ד הרבני בפד"ר י', עמ' 38 ואילך, ואין כאן המקום לפרט. אך ביחס לרב הממונה עצמו, ודאי שאין לפטרו כל עוד לא סרח.

גם הצורך בהסכמת הציבור למינוי - הוא דורש קודם בבית כנסת וכד' ובדרך כלל נבחר גם ע"י נציגי הציבור - מורה על תפקידו היחודי לעומת משמשים בקודש אחרים, כשוחט וחזן.

מינוי לזמן

כאן הבעיה עלתה כאשר המינוי הוא לזמן ובתנאים מגבילים (תקופת נסיון). הרבה דיו נשפך בשאלה זו, כאשר אחד ממוקדי הדיון הוא דברי הרמ"א הנ"ל, שבהמשך דבריו שם על אי סלוק הרב הוא אומר: "ובמקום שיש מנהג לקבל רב על זמן קצוב או שמנהג לבחור במי שירצו, הרשות בידם".

ביה"ד מצמצם משמעות הוראה זו בכמה אופנים.

א. יש אחרונים שפרשו כי הלכה זו לטובת הרב נאמרה, שהוא רשאי לעזוב משרתו בתום התקופה, אבל הקהל מצדו אינו רשאי להפסיק העסקתו כשהוא רוצה (חתם סופר, או"ח סי' ר). רק במקרה שקיים במקום מנהג עתיק ומבוסס למנות לזמן, הדבר אפשרי.

יש חשש שיבואו לחשוד ברב כי חטא כעילה לפטוריו (ע"פ הגמ' בגטין ס, כ), ובכלל יש פגיעה בכבוד התורה בפטוריו.

אין לקבל את הוראות התקשי"ר כאן, לא רק בגלל שאלו אינן דנות במפורש במינוי רב, אלא שאנו גולשים כאן לתחום של איסורא, בניגוד לממונא, שדינא דמלכותא לא חל בו.

בנידון דידן אין מדובר רק באי-המשך העסקה בתום הזמן המוסכם, אלא בפטורין באמצע תקופת הנסיון, ולא בזה דיבר הרמ"א הנ"ל. ואכן, גישה זו מקובלת בימינו ביחס לרב עיר, שאינו עובר תקופת נסיון, כדומה לשופטים ודיינים, שכן "סעיפי הנסיון אינם הולמים ופוגעים בעצם מהות התפקיד", וכן יש לנהוג גם ביחס לרב שכונה.

ב. בנוסף לאמור, יש לזכור כי יש שיטות החולקות על הרמ"א ואינן מכירות בחלות תנאי סלוקו. הריב"ש בתשובותיו סי' רעא לא הסכים להורדת רב ע"פ הגמ' בברכות כח, ב המספרת כי כאשר מנו את ר' אלעזר בן עזריה במקום רבן גמליאל לנשיא, אף שהחזירו אח"כ את ר"ג, לא סלקו את ראב"ע מהתפקיד כי "מעלין בקדש ואין מורידין".

כן פסק להלכה החקרי-לב (או"ח סי' כב) כי אין לסלק רב מכהונתו, אפילו התנו עמו מראש על מינוי זמן.

לסיכום, מצינו ג' שיטות בשאלת מינוי לזמן.

א. ניתן להתנות על כך.

ב. ניתן להתנות כן, רק במקום מנהג עתיק בנידון.

ג. לא ניתן להתנות על כך.

ובנדון דידן לדעת הכל אין לקבל תנאי התקשי"ר על פטוריו, ללא נמוקים,

של הרב הממונה באמצע תקופת הנסיון.

עד כאן סכום הפד"ר להלכה, וכעת נעמוד על קושי רעיוני העולה מן הדברים.

רב לעומת מורה

לאחר סקירת שני הפד"רים, נעמת ביניהם ונעמוד על קושי פנימי וחיצוני כאחד. נפתח בקושי הפנימי. לכאורה שני הפד"רים סותרים זה את זה. הכיצד? בכל אחד מהם מתעורר עימות בין שני אינטרסים או ערכים, אנו נדרשים להעדיף האחד על רעהו. במקרה הראשון (של המלמד) לפנינו מורה טוב, שמצליח להנחיל תורה לתלמידיו, והנה בא מורה טוב יותר, ואנו מסלקים הראשון מפני השני. מצד אחד, עומדת טובתו הפרטית של מורה א'. אך זו נדחית מפני ערך כללי של תלמוד תורה, "יגדיל תורה ויאדיר". ואף שראינו כי יש לצמצם את הפגיעה בראשון (אפשר שהרמב"ם אינו פוסק כן; יש לשלם לו שכרו עד סוף השנה, ואף ללא ניכוי של "פועל בטל") בכל זאת יש זכות לפטרו, ובתום השנה אין בעיה לפטרו מפני רעהו טוב ממנו.

כנגד זה, במקרה השני (של הרב), לפנינו רב שאיננו מצליח כ"כ בתפקידו. הציבור, באמצעות המועצה הדתית, רוצה לפטרו ולהביא רב אחר טוב ממנו, אך הוא כמעט מנוע מלעשות כן. הרמ"א הציע כעין פשרה. בתחילת אותה הלכה הנ"ל (סי' רמה, כב) הוא כותב כי יכול לבוא רב אחר לצד הראשון, אף שמתחרה עמו, אך אי אפשר לסלק ולהחליף את הראשון בשני כאמור (ראה שו"ת רע"א (מה"ת) סי' יב, הו"ד בברכת שלמה

הנ"ל). יתר על כן, יש דעות הסבורות כי אף בתום המועד המוסכם אין לסלקו (ויש עוד הסבורים כי זכה גם לבנו אחריו).

ומדוע? האם טובת הפרט כאן עומדת מול הערך של הפצת התורה, והרי בענין המלמד אמרנו להיפך, ואפילו במלמד שמצליח בתפקידו - כי הערך הכללי של תלמוד תורה גובר על טובת הפרט.

על כרחך שכאן נכנס אלמנט חדש, והוא כחה של שררה. לתפקיד של שררה מעמד מיוחד, שמצדיק לא רק את אי-פטוריו, אלא גם קביעות ואף הנחלתו לבנו אחריו.

הלכה ודמוקרטיה

וכאן אנו מגיעים לקושי ה"חיצוני", והיא ההתנגשות בין עולם ההלכה לבין עולם הדמוקרטיה. בעולם הדמוקרטי של ימינו, כל בני האדם שווים, ואין עדיפות מקדמית בהשגת משרה, להוציא כשורים מקצועיים. כל אדם נידון לפי כישוריו ותו לא. מינוי לתפקיד נעשה בדרך כלל ע"פ מכרז פתוח או ע"פ בחירות. אין מושג כזה של ירושת משרה. אמנם בעל התפקיד עצמו, יש והוא מקבל קביעות, ללא אפשרות פטורין, כל עוד לא סרח. קביעות זו באה להבטיח בטחון כלכלי לעובדים, ויש מדינות שמתנגדות אף לזה. בכל זאת בתפקידים מסוימים, בעלי חשיבות צבורית, כשופט, מקובל שאדם מתמנה לכל ימיו. אך דוקא בתפקיד שדורש הסכמה צבורית ע"י בחירות, מקובל שבעל התפקיד מבקש אמון הצבור מדי פעם בפעם.

אכן, לא מפי הדמוקרטיה אנו חיים, אך אין ספק שניתן למצוא יסודות דמוקרטיים גם אצלנו. כגון: אין ממנים פרנס על הציבור אלא כנמלכין עמו תחילה - ברכות נח, א; אין גוזרין גזירה על הציבור, אלא כרוב הציבור יכולין לעמוד בה - ע"ז לו, א, ועוד, ויקצר המצע מלהאריך.

אך דומה שדוקא נדון דידן הוא בעייתי יותר. ניתן להבין כי יש תפקידים שדורשים קביעות, ומי שזכה בהם זכה לו ולזרעו, כמו כהונה ומלכות. הרמב"ם כאמור מרחיב זאת לכל שררה, וקשה להבין מדוע רמטכ"ל, למשל, יזכה בתפקיד לבנו? ואכן, חכמי ההלכה בימינו טוענים כי חלק הגון של המשרות בימינו, אם לא רובם, אינם בגדר "שררה". ועדיין אני מהרהר בקול, אם לא הלכו כאן בדרך הפוכה - מכיון שאין הציבור רוצה כי שר או נשיא וכיוצא"ב ימונה לכל ימיו, ועוד הוא וזרעו אחריו, אם כן אין זה בגדר "שררה".

עכ"פ דוקא רב הוא יותר בעייתי כאמור. אם אתה בא מצד התורה שבו, שהוא תפקיד העקרי, הרי תורה אינה בירושה כאמור, ודוקא בתורה יש למנות את הטוב ביותר, אפילו על חשבון מי שלא התרשל כלל כנ"ל. על כרחך, שאתה בא מצד השררה שבדבר, שהיא החלק הטפל והקשה יותר (ראה אבות א, יג - נגד שמא...; ד, ה - אל תעשם עטרה... ועוד).

כך נמצאים אנו במלכוד מסוים, כאשר מצד אחד מבליטים את חלק התורה שבתפקיד שהוא העיקרי, ומצד שני נאחזים בחלק המשני של השררה כדי להתנחל בתפקיד של הרבצת התורה. כל זאת, לעיתים, על חשבון התורה עצמה, כאשר מונעים את התפקיד מאדם מתאים יותר.

אכן, בהקשר זה עולים היבטים נוספים של מניעת מחלוקת, יציבות במשרה צבורית כה חשובה, הכשרה מרובה לתפקיד שמבטיחה בדרך כלל הצלחה, ואולי עוד טעמים שאינם גלויים.

עם זאת לאור האמור, נראה לי כי בנסיבות מתאימות מן הראוי הוא לצמצם במידת האפשר את ההאחזות בקרנות השררה.

אמנם במקרה הנדון נ"ל לנכון פסק הדין כי לא לכבוד הוא להתייחס לרב השכונה כתפקיד המאפשר פטורין, ללא נימוקים, באמצע תקופת הנסיון. אך מצד שני, אינני רואה סיבה מספקת לשלול אפשרות של מינוי רב לזמן בנסיבות מסוימות, בהתאם לאופיו של הציבור במקום וכיוצא"ב.

סוף דבר, ידועה האמרה כי הן רב שרב יותר מדי עם קהלו, והן רב שחי בשלום רב מדי עם קהלו - נכשל בתפקידו. על שני הצדדים למצוא את האיזון המתאים בין יחסי קרבה וריחוק כאחד. אך יש והריחוק דורש גם ניתוק. אמנם על ביה"ד מוטל לשמור על האיזון הנכון בין שני הכוונים שתוארו עד כה.